

DE ROMEINSE PUTRAND VAN GREVENBICHT IN NATIONAAL EN EUROPEES PERSPECTIEF

JEAN KNOORS EN MIEL JASPERS

soCietas bICht
qUInqUe LUstrIs eXaCtIs
patrIMonII proteCtrIX
DIU sIstat InspIretqUe

Moge de vereniging Bicht
na het voltooiën van vijf lustra
als beschermster van het erfgoed
lang bestaan en inspireren

A.M.P.P. (Guus) Janssen
(25 november 2008)

INLEIDING

Het 25-jarig bestaan van de Heemkundevereniging "Bicht" is aangegrepen om naast diverse andere activiteiten vooral aandacht te besteden aan het Romeinse verleden van Grevenbicht en Obbicht.¹⁾

Belangrijkste activiteit in dat kader was de verplaatsing van de Romeinse putrand van de Jodenberg naar het centrum van Grevenbicht en wel zo dicht mogelijk bij de plaats waar hij in 1922 bij de bouw van woningen aan de toenmalige Kerkstraat, thans Aan de Greune Paol, werd aangetroffen.²⁾ Daarbij werd de loyale medewerking verkregen van de Gemeente Sittard-Geleen, als bruikleenemer en het Rijksmuseum voor Oudheden in Leiden, dat de eigendomsrechten van de putrand bezit.³⁾

Aan de verplaatsing en reconstructie van de Romeinse putrand liggen drie overwegingen ten grondslag. Allereerst werd de opstelling bij de Jodenberg, van oorsprong mogelijk een Romeinse grafheuvel en later Joodse begraafplaats, strijdig gevonden met de oorspronkelijke functie van de putrand als onderdeel van een waterput. Verder is vastgesteld dat de Romeinse putrand qua afmetingen en compleetheid niet alleen een uniek exemplaar in Nederland, maar zelfs een putrand van Europese betekenis is.⁴⁾ Om die reden alleen al was terugplaatsing in de dorpskern noodzakelijk. Daarnaast is de plaatsing in de dorpskern uit educatief oogpunt van grote betekenis. De Romeinse putrand kan namelijk gezien worden als het symbool van de dageraad van onze geschiedenis en in die hoedanigheid is hij het vertrekpunt van de door de heemkundevereniging gerealiseerde bewegwijzerde route, getiteld: *Zicht op Romeins Bicht*.⁵⁾

HOE ROMEINS IS HET GRONDGEBIED VAN GREVENBICHT EN OBBICHT?

Wanneer aan de Romeinse putrand van Grevenbicht nationaal en internationaal zo'n belangrijke betekenis wordt toegekend, mede omdat de putrand is uitgevoerd in Nievelsteiner zandsteen, waarover verderop in deze bijdrage meer, dan kan het haast niet anders dan dat ook de vindplaats en de naaste omgeving van de putrand archeologisch van bijzondere betekenis is.⁶⁾

De plaats waar in 1922 de putrand werd opgegraven, voorheen de Kerkstraat, nu Aan de Greune Paol 16, lag toen nog aan de zuidelijke rand van de dorpskom van Grevenbicht, direct aansluitend op de open ruimte tussen de dorpskernen van Grevenbicht en Obbicht, plaatselijk bekend als "De Kempen". De vindplaats was de huiswei van het perceel aan de Houtstraat waarop in genoemd jaar door de heer H. Cörvers een rij woningen werd gebouwd.⁷⁾

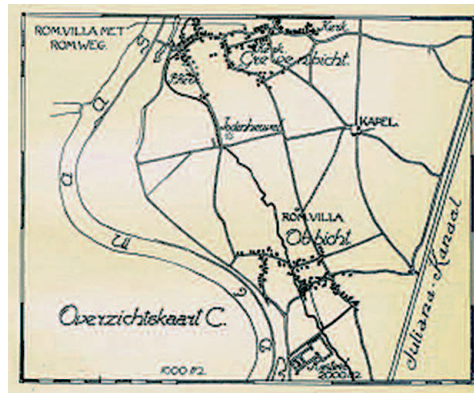
Het is aannemelijk om de vindplaats van de Romeinse putrand te beschouwen als behorend tot het gebied "De Kempen", ook wel "Op de Kempen" genoemd. Een andere vondst, gedaan op "De Kempen", is de gouden Romeinse muntschat die in de periode 1963-1968 aan de Kempenweg 67 in Obbicht werd gevonden door de heer J. Willems en zijn zwager Th. Niessen.⁸⁾

Op de Tranchotkaart komt dat rijke vondstgebied voor onder de benaming "Kempesveldt" en in de richting van Grevenbicht als "Leegekempe".⁹⁾ "Leege..." in de betekenis van "laag gelegen", omdat het gebied De Kempen noordelijk van de Dukkelaarsweg, de dwarsverbinding tussen de Kempenweg en de Beelaertsstraat, licht naar beneden helt. Een laagte die, naar wordt aangenomen, de loop aangeeft van een oude Maasarm vanaf Obbicht in de richting van Buchten.

Door de uitbreiding van de dorpskernen, vooral na de Tweede Wereldoorlog, zijn archeologisch belangrijke delen van het Kempengebied binnen de bebouwde kom van Obbicht en Grevenbicht komen te liggen.

Het is deze centraal gelegen open ruimte waar in de voorbije anderhalve eeuw een ongekend rijke concentratie aan archeologische artefacten en bewoningsresten van prehistorische, Romeinse en vroeg-Frankische [Merovingische] herkomst werd aangetroffen, meestal als toevallige vondsten en een enkele keer door gerichte opgravingen, zoals die van het Merovingisch rijengrafveld in het gebied "Aan de Molen" in 1932 door de archeologen Beckers sr. en jr. uit Beek.¹⁰⁾

In hun standaardwerk *Voorgeschiedenis van Zuid-Limburg* [Maastricht 1940] komen de archeologen Beckers op grond van de opgravingen en vondsten die zij zelf en anderen vóór hen tot dat jaar op De Kempen hadden gedaan tot de volgende belangrijke vaststelling: "Onder de talrijke nederzettingen in Zuid-Limburg, neemt de Romeinse kolonie Obbicht-Grevenbicht zeer zeker een eerste plaats in. Niet alleen dat deze sterk bewoond was, maar ook wijzen de gevonden cultuurresten er op, dat het een voorname nederzetting was."¹¹⁾ En alsof die conclusie niet over-

Afb. 1.: Overzichtskartaal "De Kempen" (Beckers: *Voorgeschiedenis*)

tuigend genoeg was, voegen zij daaraan nog toe: *"Er is ons geen plaats bekend, waar zoveel Romeinse gouden munten gevonden zijn als in deze omgeving."*¹²⁾

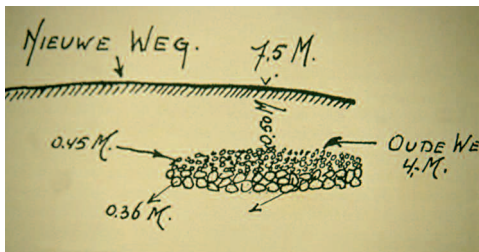
Deze lofzang op het Romeinse verleden van Obbicht is des te opmerkelijker, als men bedenkt dat, toen Beckers dit in 1940 schreef, twee belangrijke vondsten uit het Kempengebied, te weten de gouden Romeinse muntschat van Obbicht [1963-1968] aan de Kempenweg en de drie Jupiterbeelden [1947] aan de Houtstraat in Grevenbicht nog niet waren gedaan.¹³⁾

Dat overwegende, is er gereede grond de bovenstaande conclusie van de archeologen Beckers te onderschrijven, in die zin dat het grondgebied van de plaatsen Obbicht en Grevenbicht, meer in het bijzonder toegespits op het gebied "De Kempen", met betrekking tot de Romeinse bewoningsresten tot de belangrijkste locaties van Zuid-Limburg behoort. Een conclusie die volledig strookt met de nationale en Europese betekenis die aan de Romeinse putrand moet worden toegekend.¹⁴⁾ Men kan zich de vraag stellen, in welk gebied van vergelijkbare omvang, buiten de Romeinse centra Maastricht en Heerlen, zoveel belangrijke Romeinse sporen werden en ongetwijfeld nog zullen worden aangetroffen dan op het grondgebied van Grevenbicht en Obbicht.

Zonder volledig te kunnen zijn, noemen wij hier slechts de belangrijkste sporen en relictten uit het Romeinse verleden van beide plaatsen.

De eerste relictten van Romeinse herkomst werden, voorzover nu bekend is, ontdekt op 19 januari 1875 bij het delven van grind "Op 't Hètje" in de "Sjteine Koel" op de Hitsberg in Obbicht. Het was een Romeins dubbelgraf, waarin onder meer naast twee houten kisten drie aarden en twee glazen urnen met as- en beenderresten werden aangetroffen in een kuil van 1 bij 1,5 meter.¹⁵⁾

Naar aanleiding van deze vondst zinspeelde de van oorsprong Obbichtse vrederechter en schrijver Pieter Ecrevisse uit het Oost-Vlaamse Eeklo op 4 februari in een brief aan zijn vriend J. Houben [burgemeester van Obbicht en Papenhoven] erop dat *"er legioenen moeten gelegerd geweest zijn nabij de Obbichter Beek. Een nauwkeurig onderzoek doet mij gissen, dat tusschen Obbicht en Grevenbicht eene botsing moet hebben plaats gegrepen en dat de Jodenberg een Romeinse Tumulus is. Wanneer de Romeinse legioenen eenen hoofdman verloren, dan werd deze in het midden en de andere gesneuvelden rond hem gelegd; geheel het leger voerde aarde bij om eene soort van berg voor begraafplaats te verzamelen."*

Afb.2.: Romeinse weg Grevenbicht (Beckers. Voorgeschiedenis)

op een 4 meter brede tonvormige grindlaag van een Romeinse weg, met een dikte variërend van 36 cm aan de randen tot 45 cm in het midden en op een steenworp afstand gelegen van

Van een nauwkeurig onderzoek naar de oorsprong van de Jodenberg als een mogelijke Romeinse tumulus is nooit sprake geweest. Desondanks wordt de Jodenberg, sinds de toespeling daarop door Ecrevisse, algemeen als Romeinse grafheuvel aangemerkt, zij het onder enig voorbehoud.¹⁶⁾

Een belangrijke Romeinse vondst werd in 1927 gedaan, toen men bij de aanleg van een riool bij de lagere school in de toenmalige Kerkstraat, thans een appartementencomplex, 50 cm onder het bestaande wegdek stootte

de plaats waar vijf jaar eerder de Romeinse putrand werd gevonden. De weg was waarschijnlijk een deel van een verbindingsweg van de Romeinse nederzetting naar de nabijgelegen heerbaan.¹⁷⁾

Een jaar later [1928] werd bij de bouw van het toenmalige patronaat, nu Oos Hoes, een 34 meter lange grindfundering met een dikte van 20 tot 25 cm blootgelegd, die in de richting liep van de in 1922 opgegraven Romeinse putrand. Ook werden hier Romeinse scherven en een ronde hypocaustum-tegel gevonden.¹⁸⁾

Vanaf het patronaat in een rechte lijn in zuidelijke richting door de Schoolstraat lopend, bereikt men de Houtstraat waar in mei en november 1948 bij de bouw door aannemersbedrijf Michiels van de woningen nr. 32 en 34 drie beschadigde zittende Jupiterfiguren en een zuilfragment aan de oppervlakte kwamen. Mogelijk hebben de beelden deel uitgemaakt van een cultusplaats, of een villacomplex. Het is ook mogelijk dat ze langs een Romeinse weg door De Kempen hebben gestaan.¹⁹⁾ De beelden zijn wellicht bij of kort na het vertrek van de Romeinen beschadigd geraakt, maar ze voegen toch een belangrijk facet toe aan de betekenis van het grondgebied van Grevenbicht en Obbicht, in het bijzonder het Kempengebied, in de Romeinse tijd.²⁰⁾

Kort voor het bereiken van de bebouwde kom van Obbicht ligt rechts van de Kempenweg aan een doodlopende veldweg het gebied "Aan de Goede Ruit." Daar vond de heer L. van Didden in 1986 bij het bewerken van een akker een halve maalsteen die treffende gelijkenis vertoont met Romeinse maalstenen elders. Ook werden fragmenten van Romeinse dakpannen en aardewerk aangetroffen, die wijzen op bewoning.²¹⁾

Afb. 4.: Gouden munt uit Muntschat Obbicht

De tuin van het iets verderop gelegen pand Kempenweg 67 is de vindplaats van de laat-Romeinse gouden muntschat van Obbicht, bestaande uit elf puntgave munten, die de heer J. Willems en diens zwager Th. Niessen in de periode 1963-1968 bij tuinwerkzaamheden en de ruil van tuinaarde ontdekten. De goudschat behoort tot de belangrijkste Romeinse muntvondsten in Limburg.²²⁾

Deze opsomming van de belangrijkste vondsten van Romeinse relictten op het grondgebied van Grevenbicht-Obbicht afrondend, mag niet onvermeld blijven dat wegen in dit zonder twijfel intensief bewoonde gebied uiteraard belangrijk waren.

De archeologen Beckers leverden in 1927 het eerste bewijs voor het bestaan van wegen in Romeins Grevenbicht en Obbicht. Terecht merkten de beide archeologen over hun vondst op: "Veeleer is het een nevenweg voerende van de Romeinse nederzettingen naar den nog altijd te vergeefs gezochten hoofdweg."²³⁾ Met hoofdweg bedoelde Beckers de heerbaan of legerweg op de rechter Maasoever.²⁴⁾ Zowel Meulleners als Beckers gaan er van uit dat deze heerbaan langs de Romeinse locaties Obbicht en Grevenbicht liep. Meulleners beschrijft de heerbaan als komend over Maastricht en lopend over Elsloo (Heerweg) en Stein (Veestraat, thans

Afb. 3.: Jupiterbeeld Grevenbicht (foto J. Knoors)

Heerstraat) naar Obbicht, waar hij het tracé volgde van de tegenwoordige Beelaertsstraat, de vroegere Veestraat, om vervolgens langs het wegenknooppunt "Aan de Molen" via de Tomberstraat aan te sluiten op de Ruitersdijk richting Illikhoven.²⁵⁾ Beckers laat het tracé van de heerbaan bij Obbicht in het ongewisse, hoewel de heer C. Houben in een niet gepubliceerde scriptie opmerkt dat hij de Kempenweg als zodanig bedoelt.²⁶⁾ Dat de Kempenweg het tracé van een Romeinse weg volgt is nauwelijks in twijfel te trekken, immers nagenoeg alle voorgaande vermelde vondsten, inclusief de Romeinse putrand liggen in een rechte lijn langs of op zeer korte afstand van de Kempenweg. Als Romeinse weg zou de Kempenweg dan een belangrijke lokale afsplitsing kunnen zijn van de grote heerbaan die via de Beelaertsstraat en de Tomberstraat liep, een soort nevenweg dus naar de Romeinse locaties Obbicht en Grevenbicht.²⁷⁾

Een andere belangrijke Romeinse weg doorsneed het grondgebied van Obbicht en Grevenbicht in oost-westrichting: de zogenaamde Rimburgerweg, die een afsplitsing is van de heerbaan Heerlen-Tudderden-Xanten. In een rechte lijn liep de weg over Sittard, Limbricht, waar een Romeinse askist werd gevonden en Born naar Grevenbicht, waar hij naar alle waarschijnlijkheid via het tracé van de Torendam de Maas kruiste, om in de nabijheid van het Romeinse Feresne, mogelijk het huidige Dilsen, aansluiting te vinden op de heerbaan op de linker Maasoever van Maastricht naar Nijmegen. Bij "Aan de Molen" in Papenhoven kruiste deze oost-westverbinding de noord-zuid lopende heerbaan.²⁸⁾

DE ROMEINSE PUT TE GREVENBICHT

Onder de titel *De Romeinse Put te Grevenbicht* deed rijksarchivaris en provinciaal conservator dr. W. Goossens in 1924 verslag van de opzienbarende ontdekking van de Romeinse put en de opgraving van de daarbij behorende putrandstenen in 1922 op het terrein van de heer H. Cörvers aan de Houtstraat in Grevenbicht.²⁹⁾

Zoals al eerder aangegeven, werden bij graafwerkzaamheden voor de bouw van woningen in de boomgaard van de heer H. Cörvers in de maand juli van genoemd jaar een kringvormig metselwerk, zware blokken zandsteen, fragmenten van tegels en scherven van aardewerk aangetroffen. Eén tegelfragment droeg het merkteken A.A.F. Na een tip van burgemeester M. Vencken van de buurgemeente Obbicht en Papenhoven aan de toenmalige provinciaal conservator dr. W. Goossens, die meteen al enig vooronderzoek verrichtte, werd met medewerking van het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden een uitgebreider archeologisch onderzoek gedaan.³⁰⁾ Daaruit bleek dat men niet te doen had met een toren van een Romeins gebouw, zoals aanvankelijk werd gedacht, maar met een grote put van 2.30 m binnendoorsnede.³¹⁾ Het nog aanwezige metselwerk bestond uit lagen kolenzandsteen ter hoogte van 1.10 m onder het maaiveld. De onderkant ervan lag 3.65 m onder het maaiveld en rustte waarschijnlijk op een houten onderbouw, zoals bij veel Romeinse putten, zonder dat daarvan echter

Afb. 5.: De Romeinse putrand op binnenplaats van het RMO Leiden (foto J. Knoors)

restanten werden aangetroffen. De zandsteenblokken zaten in de putvulling en konden slechts met de grootste inspanning worden verwijderd. De heer Cörvers, het belang van de vondst niet kennend, was al begonnen met een steenblok in stukken te hakken, om ze gemakkelijker te kunnen verwijderen. Goossens spreekt van de aanwezigheid van zeven vierkante blokken, waarmee hij ongetwijfeld de putrandstenen bedoelt, wellicht inclusief het door Cörvers verbrijzelde exemplaar. In de huidige opstelling zijn slechts zes van de acht putrandstenen en één draagsteen aanwezig. Wellicht dat de heer Cörvers in zijn onwetendheid twee in plaats één putrandsteen in stukken heeft gehakt. Het mysterie van de overige [zeven] niet teruggevonden draagstenen zal wel nooit worden opgelost.

Zonder rekening te houden met onderlinge verschillen tussen de putrandstenen vermeldt Goossens de volgende maten: dikte 30 cm, hoogte 85 cm, breedte aan de voorzijde 1.13 m en aan de achterzijde 90 cm. De laatste twee maten verschillen vanwege de afschuining van de opgaande smalle zijanten, waarmee de steenblokken tegen elkaar hebben gestaan in de vorm van een achthoek. In het bovenvlak van de steenblokken zijn volgens de metingen van Goossens 5 cm brede en 11 cm lange uitsparingen gekapt om de stenen met in lood gevatte ijzeren krammen bij elkaar te houden. Verder vermeldt Goossens ook de vondst van een platte steen van 27 cm dikte in de vorm van een trapezium, waarvan de benen 66 en 68 cm en de twee lange zijden respectievelijk 125 en 82 cm waren en waarvan de binnenzijde boogvormig is. Met deze steen is de eerder vermelde draagsteen die als fundament diende voor een putrandsteen bedoeld. Daarvan moeten er in totaal eveneens acht zijn geweest. Bij de putrandstenen en de draagsteen werden allerlei andere voorwerpen aangetroffen, zoals beschilderd aardewerk, terra nigra-achtig aardewerk, glad vaatwerk, wrijfschalen, grof en dikwandig aardewerk.³²⁾

Goossens vermeldt dat de kolenzandstenen, waarmee de onderbouw van de put was gemetseld, afkomstig waren uit België, even zuidelijk van Maastricht, vanwaar ze hoogstwaarschijnlijk over de Maas moeten zijn aangevoerd, terwijl de putrandstenen uit Nievelsteiner zandsteen zijn gekapt. De Romeinse steengroeve Nievelstein lag in het Wormdal oostelijk van Eygelshoven, dus vrij ver van Grevenbicht verwijderd.³³⁾ Voor Goossens reden om te stellen dat de put van Grevenbicht, vanwege de grote afmetingen en het zeer moeilijke transport over land, geen gewone put moet zijn geweest maar een openbare put, behoort hebbend bij een openbaar gebouw.³⁴⁾ Niet onbelangrijk voor de betekenis van de Romeinse put en de vindplaats is de vermelding door Goossens, dat op een afstand van ongeveer tien meter in noord-oostelijke richting van de vindplaats van de put overblijfselen werden gevonden van een muur en van een vloer in "testa-contusa" of siervloerwerk.³⁵⁾

RETOURTJE LEIDEN

De putrand was zo belangrijk, dat hij meteen na de vondst in 1922 werd overgebracht naar het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden. Dr. Ruurd Halbertsma, conservator Romeinse Tijd aan het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden, zegt daarover: "*En de Romeinse putrand van Grevenbicht is wel een heel bijzonder exemplaar, nog steeds omgeven met vele vraagtekens.*"³⁶⁾

Voor de regeling van het transport naar Leiden droeg burgemeester M. Koten van Grevenbicht persoonlijk zorg. Hij benaderde daarvoor de heer W. Schreurs uit Grevenbicht, die het transport naar het station van Sittard verzorgde, vanwaar de stenen franco per spoor naar het station in Leiden werden vervoerd voor een bedrag van 91 gulden.³⁷⁾

”De put werd vervolgens gereconstrueerd en opgesteld op de binnenplaats van het Leidse museum, allereerst links van het toegangspad naar de hoofdingang, tussen enkele andere monumenten, later als enige object centraal, zodat iedere bezoeker aan het museum een halve cirkel om Grevenbicht heen moest maken”, aldus de heer Halbertsma bij gelegenheid van de onthulling van de herplaatste en gereconstrueerde putrand op 31 januari 2009.³⁸⁾

Hoe prominent de opstelling van de putrand in het Leidse museum ook was, op de door-snee inwoner van Grevenbicht zal dit weinig of geen indruk hebben gemaakt om de dood-eenvoudige reden dat maar weinig Grevenbichtenaars weet hadden van het bestaan van de putrand. In 1971 kwam daarin echter verandering, toen de gemeente Grevenbicht per brief van 21 september werd bericht dat binnen afzienbare tijd op de binnenplaats van het museum een Egyptische tempel, door de Egyptische regering aan Nederland geschonken, zou worden opgebouwd. De vraag aan de gemeente was, of zij de zes blokken zandsteen van elk circa 200 kg en enkele kleinere stukken uitsluitend tegen betaling van de transportkosten in bruikleen wilden nemen om ze weer op een plein of in een plantsoen op te stellen.³⁹⁾ De andere optie was, dat het museum de stenen in depot zou opslaan. Het ging onderdirecteur Dr. P. Stuart van het museum echter aan het hart, *”dit toch wel erg decoratieve geheel in een magazijn op te slaan.”*⁴⁰⁾

Burgemeester en Wethouders reageerden positief op het aanbod van het museum, maar moesten toch enig geduld betrachten, omdat door bezuinigingsmaatregelen de opbouw van de Egyptische tempel later zou plaatsvinden dan aanvankelijk gedacht.⁴¹⁾

Pas op 31 januari 1977 kon het museum de gemeente berichten, dat de blokken zandsteen naar Grevenbicht konden worden overgebracht tegen betaling van circa duizend gulden transportkosten, waar het College van Burgemeester en Wethouders zonder aarzeling mee akkoord ging.⁴²⁾ De niet gedateerde bruikleenovereenkomst vermeldt afzonderlijk onder de volgnummers 1-6: grote blokken zandsteen, 7-12: kleine blokken zandsteen en onder nummer 13: een grote blok zandsteen.⁴³⁾ Deze vermelding van in totaal 13 stenen en steenresten in de bruikleenovereenkomst uit 1977 komt niet overeen met het aantal van elf stenen dat in genoemd jaar werkelijk in Grevenbicht werd opgesteld. In Leiden als ook bij de Jodenberg bestond de putrand uit zes putrandstenen, één draagsteen en vier kleinere brokken steen. (zie afb. 5 en 6)

Het transport van Leiden naar Grevenbicht vond plaats op vrijdag 25 februari 1977, waarna de stenen, in afwachting van de definitieve opstelling in de openbare ruimte, voorlopig in het gemeentelager werden geplaatst.⁴⁴⁾

Afb 6.: Romeinse putrand wordt geplaatst bij Jodenberg 1977 (Foto J. Knoors)

Op dinsdag 26 juli daaropvolgend werd overgegaan tot plaatsing van de putrand in het plantsoen bij de Jodenberg aan de westzijde van de grafheuvel. De keuze voor deze locatie werd gemaakt omdat herplaatsing in de nabijheid van de vindplaats van de putrand binnen de dorpskern niet mogelijk was. Om die reden werd uitgeweken naar de Jodenberg, die naar algemeen wordt aangenomen, van oorsprong een Romeinse grafheuvel [tumulus] is.⁴⁵⁾ Het verklarende bordje dat bij de putrand werd geplaatst, vermeldde

daarom de tekst: "Jodenberg. Romeinse grafheuvel. Later Joodse begraafplaats. Zandstenen putrand, eveneens Romeins. (2e eeuw n.C.) Vindplaats Kerkstraat 16 Grevenbicht. 1922."⁴⁶⁾

VERPLAATSING EN RECONSTRUCTIE VAN DE ROMEINSE PUTRAND

Na de opgraving van de restanten van de Romeinse putrand in 1922 is door Dr. W. Goossens een reconstructietekening uitgewerkt. (zie fig. 1)

Bij de opstelling van de putrand op de binnenplaats van het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden in 1922 werden de zes putrandstenen in een achthoekig verband op de bestaande bestrating geplaatst. De enige nog aanwezige gave draagsteen en vier restanten van andere stenen werden rond de putrand aangebracht. (zie afb. 5)

Bij de opstelling van de putrand in 1977 bij de Jodenberg in Grevenbicht werd dezelfde rangschikking van de putrandstenen aangehouden als op binnenplaats van het Leidse museum. De stenen werden daarbij op een betonnen bodemplaat geplaatst. De putopening werd vervolgens tot 10 cm boven het maaiveld volgestort met beton, waarna rond de putrand op ca 18 cm hoogte een bestrating van Maaskeien werd aangebracht. De vijf resterende brokken steen werden in de putopening gelegd.

Beide opstellingen, zowel die in Leiden als in Grevenbicht, waren geen optimale weergave van de oorspronkelijke constructie, zoals die door Goossens werd uitgewerkt. Bij de herplaatsing en reconstructie van de putrand aan de Schoolstraat in Grevenbicht zijn daarom de volgende uitgangspunten gehanteerd:

- * Plaatsing van de putrand zo dicht mogelijk bij de vindplaats.
- * Het functionele gebruik van de enige uit 1922 bewaarde draagsteen.
- * Het zichtbaar maken van de achthoekvorm van de putrand.
- * Op de nieuwe locatie moet de monumentale status van de putrand maximaal tot zijn recht komen.
- * De nieuwe locatie en de wijze van opstelling van de putrand dienen een educatieve meerwaarde te hebben.

Voorafgaande aan de uitwerking van de reconstructietekening was het van groot belang om de relevante maten van de putrandstenen en de draagsteen op te nemen, mede uit oogpunt van de documentatie van gegevens.

Maatvoering putrandstenen

De maten van de putrandstenen zijn opgenomen, zoals in figuur 2 is aangegeven. De gemiddelde hoogte en dikte van de putrandstenen is respectievelijk 85 cm en 33 cm. Voor een overzicht van de meetgegevens zie tabel 1.

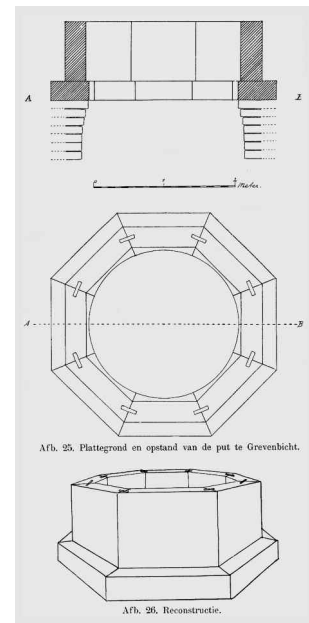

Fig. 1.: Tekening putrand door W. Goossens

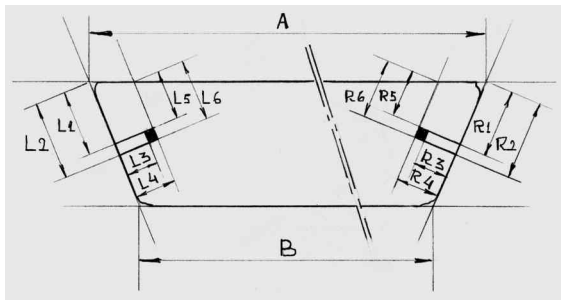

Fig. 2.: Putrandsteen (M. Jaspers)

Nr. steen	A	B
1	119.0	91.5
2	117.0	88.0
3	118.5	93.0
4	119.0	92.5
5	116.5	91.0
6	110.0	86.0
Gem.	118.0	91.0

Tabel 1. (M. Jaspers)
Buitenmaten putrandstenen in cm

Ten aanzien van de situering en de toestand van de kramgaten kan worden opgemerkt, dat nader onderzoek van de putrandstenen leerde, dat de stenen 1, 3 en 4 aan de bovenzijde geen slijtage als gevolg van het water putten vertonen. Op grond daarvan was het voor de hand liggend ervan uit te gaan dat die drie stenen oorspronkelijk aansluitend tegen elkaar hebben gestaan en beschermd waren tegen beschadiging. Met het oog op de herschikking van de stenen en de aansluiting van de kramsluven op elkaar, zijn de maten en de toestand van de kramsluven en kramgaten opgenomen. (Zie fig. 2 en de tabellen 2 en 3)

Door het Rijksmuseum van Oudheden werd daarbij als voorwaarde gesteld, dat de kramsluven in de bestaande toestand gehandhaafd moesten worden.

Maat in cm	Steen nr.					
	1	2	3	4	5	6
L1	16.5	17.5	18.0	20.8	18.8	
L2	20.0	20.0	21.4	24.0	22.0	
L3	9.0	8.5	12.5	9.0	8.5	
L4	11.0	10.0	14.0	11.2	10.0	
L5	13.5	16.0	12.5	16.2	14.5	
L6	16.3	19.0	16.0	19.5	17.7	
R1		20.3	16.0	16.5		17.8
R2		24.0	19.3	19.8		21.3
R3		10.5	10.5	9.5		8.0
R4		12.5	12.3	11.0		10.0
R5		16.3	10.5	11.5		14.0
R6		19.3	13.5	15.0		18.0

Tabel 2. Maatvoering kramsluven en kramgaten in de putrandstenen (M. Jaspers)

Nummer kram sleuf	Toestand kramgat	Toestand kram sleuf
1 L	V	G
1 R	Afwezig	Afwezig
2 L	V	V
2 R	V	V
3 L	V	G
3 R	V	G
4 L	G	G
4 R	G	G
5 L	V	Afwezig
5 R	Loodvulling	V
6 L	Afwezig	Afwezig
6 R	V	V

Tabel 3. Toestand kramgaten en kram sleuven in putrandstenen (M. Jaspers)

Op grond van de meetgegevens, werd van links naar rechts gezien, gekozen voor de rangschikking van de putrandstenen in de volgorde 6, 5, 2, 4, 3 en 1.

De in tabel 3 in grijze kleur aangegeven kramgaten werden met toestemming van het Rijksmuseum van Oudheden uitgediept. De nog origineel aanwezige Romeinse loodprop in het rechter kramgat van de vijfde putrandsteen is in authentieke staat gehandhaafd.

Maatvoering draagsteen

Bij de reconstructie van de putrand was de draagsteen het maatbepalende element. Meting van de straal op basis van de verlenging van de zijden van de draagsteen [zie fig.3] als ook de berekening van de straal op basis van de lengte van de koorde [80,5 cm] resulteerde in een putdiameter van 210 cm.

De reconstructie van de putrand [zie fig. 4]

Bij de reconstructie van de putrand is uitgegaan van de tekening van Goossens uit 1922 (fig. 1). 47) De draagsteen heeft in de huidige opstelling zijn functie herkregeen, terwijl het aansluitende metselwerk van veldbrandstenen de ontbrekende draagstenen vervangt. De putrandstenen staan los op de draagrand en worden door smeedijzeren krammen, die met lood in de kramgaten zijn ingegoten, bij elkaar gehouden zoals dat ook in de Romeinse tijd het geval is geweest.

Volgens Goossens rustten de draagstenen op metselwerk van kolenzandsteen dat tot 3.65 m onder het maaiveld reikte. Hij merkt verder op, dat het metselwerk waarschijnlijk op een houten onderbouw heeft gerust.

De betonplaat in de gereconstrueerde putrand heeft de plaats ingenomen van het metselwerk van kolenzandsteen. Tenslotte is de put met een uit vijf segmenten bestaande hardstenen bodemplaat afgedekt. De vier resterende brokken steen zijn gedeeltelijk verzonken in het straatwerk rond de putrand geplaatst.

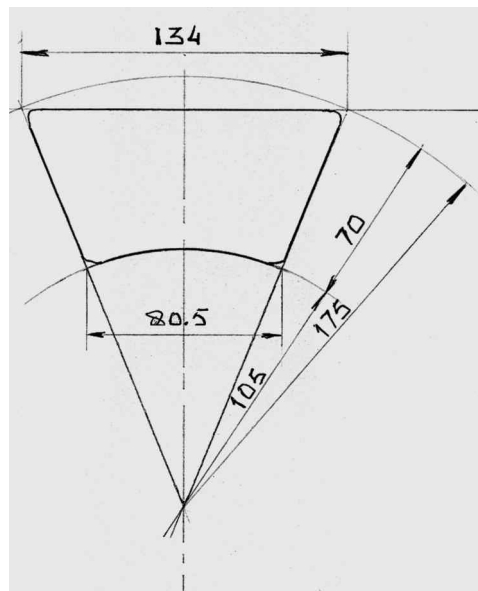

Fig. 3.: Draagsteen (M. Jaspers)

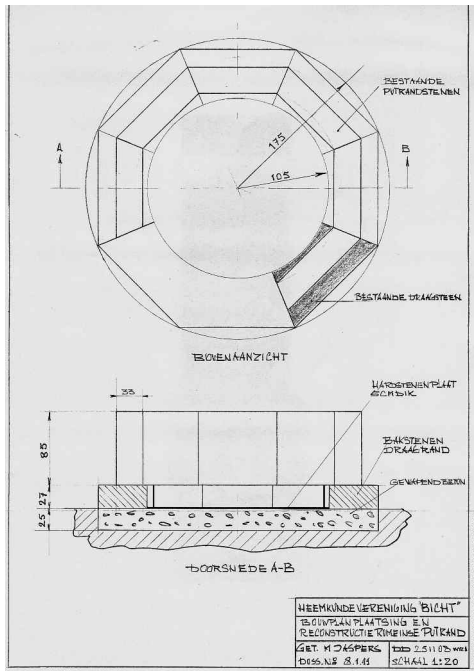

Fig. 4.: Reconstructie Romeinse putrand

geweest. In den regel zijn de Romeinse putten in de provincie niet zoo rijk en daarom van meer bescheiden afmeting.”⁴⁸⁾

In de begeleidende brief bij het artikel over de ”Romeinse put te Grevenbicht”, toegezonden aan burgemeester M. Vencken van Obbicht en Papenhoven d.d. 5 april 1924 zinspeelt Goossens in nog duidelijkere bewoordingen over de archeologische betekenis van het Kempengebied: ”Had het [Provinciaal Geschied- en Oudheidkundig Genootschap in Limburg] maar meer geld, dan kwamen wij weer eens gauw! Er zit nog zoveel in den grond, dat van belang is voor de oudste geschiedenis van ons gewest.”⁴⁹⁾

Die overtuiging waren ook de archeologen Beckers, zoals wij al eerder aangaven, toegedaan in hun publicatie ”Voorgeschiedenis van Zuid-Limburg” [1940], waarin zij de ”de Romeinse kolonie Obbicht-Grevenbicht een eerste plaats” toekennen en ”dat het een voorname nederzetting was.”⁵⁰⁾

Over de betekenis van de Romeinse putrand laat ook dr. Ruurd Halbertsma geen onduidelijkheid bestaan. Hij noemt hem in zijn eerder aangehaalde toespraak ”een heel bijzonder exemplaar,” weliswaar ”nog steeds omgeven met vele vraagtekens”.⁵¹⁾

Uit zijn ingesteld onderzoek trekt Halbertsma de conclusie dat de put rond 150 na Chr. is aangelegd en heeft gefunctioneerd tot het einde van de 3e eeuw na Chr., toen Germaanse invallen een einde aan de Romeinse welvaart maakten.⁵²⁾

Meer in het bijzonder merkt Halbertsma op, dat Grevenbicht het enige, bijna compleet bewaarde puteal [Latijnse benaming voor een Romeinse putrand] van Nederland bezit van werkelijk monumentale afmetingen. Zelfs het in het Duitse Saalburg [omgeving Frankfurt]

DE BETEKENIS VAN DE PUTRAND

Over de betekenis van de putrand op zichzelf en meer in het bijzonder in relatie tot de omgeving waarin hij werd aangetroffen, het gebied ”De Kempen”, is het laatste woord nog niet gesproken. Om een enigszins betrouwbare conclusie dienaangaande te kunnen trekken is een uitgebreid en gericht archeologisch onderzoek naar de bewonings-situatie in het Kempengebied een eerste vereiste. Het verwachtingspatroon aangaande het Romeinse verleden van de Kempen is erg hoog. Uitgaande van het gebruik van Nievelsteiner zandsteen voor de putrand, de maatvoering van de put en het gewicht van de stenen, trekt Goossens een eerste voorzichtige conclusie over de betekenis die de put heeft in relatie tot de vindplaats: ”Er moet dus wel eene bijzondere reden geweest zijn om die zware en moeilijk te vervoeren stukken zóó ver over land te transporteren. In verband daarmee vraagt men zich af, of de put, waarvan zij den rand hebben gevormd, wel een gewonen waterput is

vergelijkbare exemplaar legt het, zegt Halbertsma, qua afmetingen af tegen het Grevenbichtse puteal, dat ook nog gemaakt is van Nievelsteiner zandsteen uit de omgeving van Kerkrade-Heerlen.⁵³⁾ Halbertsma wijst op flinke transportkosten die toen gemaakt moeten zijn om de put op het grondgebied van Grevenbicht op te stellen.

Zeer belangrijk in dit verband is de opmerking die Halbertsma maakt, dat een put met de afmetingen van die van Grevenbicht te groot was voor een privé-huis of villa. Hij denkt veeleer aan een publieke functie die de put heeft gehad, mogelijk bij een groot openbaar badhuis in een Romeinse nederzetting [vicus]. Allemaal *"raadsels die door toekomstig archeologisch onderzoek misschien kunnen worden opgelost"*, aldus Dr. Halbertsma, die tot volle tevredenheid opmerkt, dat *"het puteal op zijn nieuwe plek in het centrum van Grevenbicht opnieuw een publieke functie inneemt..., die de put ook op de binnenplaats van het Rijksmuseum van Oudheden vanaf 1922 tot 1977 had"* en waarmee hij de provincie, de gemeente en de heemkundevereniging van harte feliciteert.⁵⁴⁾

Afb. 7.: Gereconstrueerde putrand hoek Schoolstraat-Boulevard (foto J. Knoors)

WANDELING "ZICHT OP ROMEINS 'BICHT'„

Het project Romeins "Bicht", dat het hoofdthema was van het jubileumprogramma van de Heemkundevereniging "Bicht", werd afgesloten met het uitzetten van een bewegwijzerde wandeling "Zicht op Romeins Bicht" die langs Romeinse objecten en vindplaatsen in Grevenbicht en Obbicht voert.

De uitvoering daarvan werd voor een belangrijk deel gefinancierd uit middelen, die de gemeente Sittard-Geleen voteerde uit het Voucherproject 2009.⁵⁵⁾

De belangrijkste overweging voor het uitzetten van deze specifiek op het Romeinse verleden van Grevenbicht en Obbicht gerichte wandelroute is, dat het niet alleen belangrijk was om de Romeinse putrand zo authentiek mogelijk te reconstrueren en te verplaatsen naar een locatie zo dicht mogelijk bij de vindplaats, maar ook om hem in het juiste historisch kader te plaatsen van het rijke Romeinse verleden van Grevenbicht en Obbicht. In die hoedanigheid dient de puteal als vertrekpunt voor een informatieve en educatieve wandeling langs Romeinse relicten en vindplaatsen in Grevenbicht en Obbicht.

SLOTCONCLUSIE

Het gegeven, dat de Romeinse putrand van Grevenbicht de enige bijna compleet bewaarde puteal van Nederland is, die met zijn monumentale afmetingen en vanwege het gebruik van Nievelsteiner zandsteen zelfs vergelijkbare exemplaren in Duitsland evenaart, maakt niet alleen de putrand op zichzelf belangrijk, maar schept ook bepaalde verwachtingen over de betekenis die de omgeving van de putrand in de Romeinse tijd moet hebben gehad. Halbertsma stelt in

dit verband dat de putrand in verband moet worden gebracht met de aanwezigheid van een vicus of een groot openbaar badhuis.⁵⁶⁾

Neemt men daarbij in acht, dat op korte afstand van de vindplaats van de putrand fundamente van Romeinse woningen, restanten van een weg, een maalsteen, een mogelijke tumulus, een zeer belangrijke laat-Romeinse gouden muntschat en een drietal Jupiterbeelden bij toeval werden ontdekt, dan kan haast geen andere conclusie worden getrokken dan dat deze vondsten in onderlinge samenhang behoord hebben tot een rijk bewoond gebied, dat uitgebreid en gericht archeologische onderzoek zeer wenselijk maakt. Ter ondersteuning van de laatste opmerking zij verwezen naar een belangrijk citaat uit de beschrijving van Goossens over de vondst van de putrand: *"Herhaaldelijk zijn reeds pogingen aangewend door het Limburgsch Oudheidkundig Genootschap om er opgravingen te verrichten. De eigenaar heeft daartoe verlov gegeven, doch de geldmiddelen ontbreken. Een aanvraag om Rijks-subsidie heeft nog geen succes gehad. Het is te hopen, dat de Regeering de grote betekenis van het onderzoek der Romeinse resten van Grevenbicht en omgeving zal inzien en het Genootschap geldelijk zal ondersteunen."*⁵⁷⁾

Noten:

1. De officiële oprichtingsdatum van de Heemkundevereniging "Bicht" is 10 november 1983. De vereniging werd opgericht uit het Comité K 82, dat in 1982 de viering van het 75-jarig bestaan van de parochiekerk van Papenhoven-Grevenbicht organiseerde. Op 24 februari 1989 vond een statutenwijziging plaats, waardoor het werkgebied van de vereniging werd uitgebreid tot het grondgebied van de toenmalige grote gemeente Born.
2. Zie: W. Goossens, *Oudheidkundige Mededelingen uit 's Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. Nieuwe Reeks V* 1924, 54-57. Officieel werd de putrand geregistreerd op het perceel Gemeente Grevenbicht, kadastraal sectie B, Houtstraat nr. 2721, dat over de volle lengte langs de toenmalige Kerkstraat lag.
3. In dit verband mogen de namen worden genoemd van wethouder Pieter Meekels, die het project volledig ondersteunde en van drs Steph Scholten, Hoofd Collecties/head of Collections dpt.van het Rijksmuseum van Oudheden/National Museum of Antiquities Leiden, die per e-mail d.d. 19 augustus 2008 toestemming verleende voor de verplaatsing van de putrand.
4. Dr. Ruurd B. Halbertsma, conservator Romeinse Tijd van het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden, toespraak bij de onthulling van de Romeinse putrand op 31 januari 2009. (citeertitel: Halbertsma 31 januari 2009)
5. De bewegwijzerde wandelroute werd in 2009 uitgevoerd binnen het z.g.Voucher-project.
6. Halbertsma 31 januari 2009
7. Grevenbicht, kad. Sectie B, nr. 2721. *De gemeenteatlas van Nederland, deel elf Limburg*, kaart Gemeente Grevenbicht

- (1866) geeft een redelijk betrouwbaar beeld hoe klein de oude kern van Grevenbicht ook nog in 1922 zal zijn geweest. Het traject van de latere Kerkstraat is op de kaart nog zonder bebouwing weergegeven.
8. J.H.F. Bloemers, *Een laat-Romeinse muntschat uit Obbicht*. Maastricht 1970.
 9. Tranchot und v. Müffling 1803-1820, kaartdeel 63 Eisden - 64 Sittard.
 10. H.J. Beckers sr en G.A.J. Beckers jr, *Voor geschiedenis van Zuid-Limburg*, Veldeke 1940, o.m. 320-337 en 347-349. (citeertitel: "Beckers")
 11. Helaas werden niet alle vondsten op "De Kempen" gedaan zo nauwkeurig geregistreerd als de archeologen Beckers dat deden, laat staan dat er een bruikbaar vondstenoverzicht met perceelsaanduiding van werd gemaakt.
 12. Beckers, 248.
 13. J.H.F. Bloemers, *Een laat-Romeinse muntschat uit Obbicht*. Maastricht 1970 en *De Romeinen in het Maasdal*. Catalogus expositie in het Goltziusmuseum Venlo 1971/1972.
 14. Halbertsma 31 januari 2009.
 15. *Publications [de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg]* 1883 tome XX [Jaarboek Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap [LGOG], 10, 11.
 16. Drs. R.H. Klok, *Archeologisch reisboek voor Nederland*. Haarlem 1977, 15, 327-328. Dr. A.W. Byvanck, *Nederland in den Romeinischen tijd*. Tweede deel. Leiden 1943, 442. *Voorloopige lijst der Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst, deel VIII. De Provincie Limburg*, eerste stuk, Amby-Meer. 's Gravenhage 1926, 95.
 17. Beckers, 284, 289
 18. Beckers, 248. Beckers, *De Maasgouw* 1928, 15.
 19. Correspondentie n.a.v. de vondst van een vergelijkbaar Jupiterbeeld in Melick tussen drs.J.J.G. Geraeds senior KNA archeoloog Grondmij Nederland B.V, dhr I.M van Wijck en dr. Titus Panhuysen d.d. 17 maart 2009.
 20. C. Houben, *Romeinse Archeologica in Obbicht, Papenhoven en Grevenbicht*. Een niet uitgegeven scriptie van de heer C. Houben uit Papenhoven, als bijstudie van zijn doctoraalstudie in de Engelse taal. 1969. Deze scriptie is tot nu toe de enige allesomvattende studie van Romeins Grevenbicht en Obbicht, die daarom van grote betekenis is en om die reden in boekvorm dient te verschijnen.
 21. In hoofdzaak mondeling verkregen informatie.
 22. J.H.F. Bloemers, *Een laat-Romeinse muntschat uit Obbicht*. Maastricht 1970.
 23. *De Maasgouw* 1928, 15.
 24. *Van Dale Etymologisch Woordenboek* 1989, 367.
 25. J.L. Meulleners, "Geschiedenis van de Heerlijkheid en Heeren van Obbicht en Papenhoven voornamelijk van Jonker Filips van Bentinck", 9,10. [*Publications* 1883]
 26. Beckers, 293,294. C. Houben, 16, 24.
 27. Tomberstraat is een oude benaming die al in 1849 voorkomt als Tommerweg, mogelijk in de betekenis van tumulus-grafheuvel. Guus Janssen e.a. *Dorp aan de Maas*, uitgave Heemkundevereniging "Bicht". 124. (Citeertitel: *Dorp aan de Maas*)
 28. *Limburgs Verleden* 1, 132. Th. Aarts, *Feresne langs de heerbaan*.
 29. Als noot 2.
 30. Burgemeester M.Vencken was corresponderend lid van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap [zie ledenlijst in *Publications*, Tome V], in welke hoedanigheid hij over de vondst van de putrand contact zocht met conservator dr. W. Goossens.
 31. De bij de verplaatsing van de putrand in 2009 exact gemeten maten wijken af van de door Goossens vermelde maatvoering.
 32. Als noot 31.
 33. Tranchotkaart, kaartdeel 76 Herzogenath.
 34. Als noot 31.
 35. Idem. De omschrijving van de vindplaats van deze siervloer wijst in de richting van de plaats van het patronaat, het huidige "Oos Hoes".
 36. Halbertsma 31 januari 2009.
 37. Archiefstukken R.M.O. m.b.t. putrand Grevenbicht, in kopie ontvangen d.d. 15 september 2008 van registrar Heikki Pauts van het R.M.O.
 38. Halbertsma 31 januari 2009.
 39. Gemeten naar volume en soortelijke gewicht van Nievelsteiner zandsteen [2.0-2,6] wegen de putrandstenen tussen de 586 en 762 kg.
 41. Brief 641 R.M.O Leiden aan het Gemeentebestuur Grevenbicht (L) 21 september 1971.
 42. Brief College van Burgemeester en Wethouders van Grevenbicht, d.d. 28 september 1971, kenmerk B/1060. Brief 691 R.M.O. Leiden aan het College van Burgemeester en Wethouders van Grevenbicht, d.d. 14 oktober 1971.
 42. Brief 77-48 R.M.O Leiden. Brief Burgemeester en Wethouders van Grevenbicht 10 februari 1977. kenmerk Ki/149.
 43. Akte van bruikleen van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden aan de Gemeente Grevenbicht, ter openbare opstelling, Reg.nr.: 184/77.
 44. *Limburgs Dagblad* zaterdag 26 februari 1977.

45. Correspondentie tussen de gemeente Grevenbicht en de heer J.A. Knoors v.v., d.d. 22 maart 1977, 23 maart 1977, 31 maart 1977 en 18 april 1977.
46. Idem.
47. Zie: W. Goossens, *Oudheidkundige Mededelingen*, 54-57.
48. W. Goossens, *Oudheidkundige Mededelingen* 55.
49. Brief d.d. 5 april 1924 van dr. W. Goossens aan burgemeester Mathieu Vencken van Obbicht en Papenhoven. De laatste berichtte in zijn hoedanigheid als corresponderend lid van het Provinciaal Geschied- en Oudheidkundig Genootschap in Limburg dr. Goossens in 1922 over de vondst van de Romeinse put. Dat ondanks het feit dat de put op het grondgebied van de gemeente Grevenbicht lag, waarvan Mathieu Kotten burgemeester was.
50. Beckers, 248.
51. Halbertsma 31 januari 2009.
52. Idem.
53. Exacte opmeting bij de jongste verplaatsing en reconstructie wijst echter uit, dat de diameter van de Grevenbichtse putrand gelijk is aan die van de grootste put van Saalburg, namelijk 2.10 meter. Dat doet echter niets af aan de belangrijke betekenis van de Grevenbichtse putrand.
54. Idem.
55. Het Voucherproject is een initiatief van de Koninklijke Nederlandse Heidemaatschappij waarbij via de gemeenten gelden worden toegekend aan verbeterprojecten door burgers aan buurten, wijken of dorpen. Het project "Zicht op Romeins Bicht" werd op 19 februari 2009 door Heemkundevereniging "Bicht" via de Dorpsraad ingediend bij de gemeente Sittard-Geleen.
56. Als noot 44.
57. W. Goossens, *Oudheidkundige Mededelingen*, 56.

HUIZEN IN LIMBURG

TOON VIS

In Limburg
kun je
je huis
aan de straatstenen
niet kwijt.

Bouw
een huis
van straatstenen.

Kun je het
weg doen
aan stratenmakers.

DE JEUG - RAP

FRITS WILMS

Pumps mit stiletto-hakke
Oppe naegel rainbow-lakke
Dolce & Gabana tesjkes
Cola en Pepsi flesjkes
Weltwied geit de rage
De sjtried om 't image
Cool en vet is sleng en taal
Sex mit twelf is vrie normaal
Ouch de jonges doon goud mit
Sjnoeve cocain en rouke shit
Parfums van Axe en Brix
Daomit trekse hordes chicks
In de handj eine mobiele
Ze SMS-se wie debiele